

ВІДГУК
офіційного опонента Сопівник Ірини Віталіївни
на дисертацію Алексєєнко Тетяни Федорівни
«Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного
сімейного виховання», подану на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук зі спеціальностей
13.00.05 – соціальна педагогіка, 13.00.07 – теорія і методика виховання

В умовах інтеграції різних сфер суспільного життя у загальноєвропейський культурний простір перед українським суспільством постають нові виклики. Сучасне суспільство повинно розв'язати суперечність між необхідністю культивувати загальнолюдські і європейські цінності свободи, демократії, толерантності, які пронизують усі сфери як суспільного, так і приватного життя людини, та національними традиціями, культурою, звичаями, моральними нормами. Особливо гостро дана суперечність представлена у сфері побудови та життєдіяльності сім'ї. З давніх-давен міцна сім'я була основою цінністю і пріоритетом для українців. Проте в останні десятиліття під впливом ідей терпимості, толерантності, свободи цінність традиційної нуклеарної сім'ї нівелюється. Їй на зміну приходять різні форми нетрадиційних сімейних відносин (зокрема конкубінат, свінгерство, шведські, гомосексуальні та ін.). Переймаючи західний досвід в Україні все більше жінок народжують дітей не перебуваючи у шлюбі. За таких умов важливо обґрунтувати методологічні засади сучасного сімейного виховання, зберігати кращі вітчизняні традиції та примножувати їх здобутками інших народів світу. Саме на вирішення такої важливої суспільної проблеми спрямоване дисертаційне дослідження Тетяни Федорівни Алексєєнко.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до чітко визначеного наукового апарату. Тема, об'єкт, предмет, мета дослідження узгоджені та цілісно визначають стратегію наукового пошуку. Застосування адекватних методів наукового пошуку дозволили отримати нові для педагогічної науки результати. Зокрема дисертантом вперше уперше обґрунтовано

концептуалізацію як методологію дослідження сімейного виховання; розкрито поліпарадигмальний, полікультурний та поліфакторний характер сучасного сімейного виховання; визначено соціально-педагогічні основи сучасного сімейного виховання за сутнісними характеристиками та розкрито їх у концептах, запропоновано авторське формулювання ряду понять («сімейне виховання», «сімейна субкультура», «ризикована поведінка»).

Провідною ідеєю дисертаційної роботи є реалізація концептуалізації як методологічного підходу дослідження сімейного виховання. Такий підхід дав можливість дисертантці узагальнити теоретичні напрацювання та емпіричні дані, з метою отримання цілісного уявлення про особливості сучасного сімейного виховання. Важливо відзначити також, що у процесі дослідження застосовано також міждисциплінарний підхід, який забезпечив висвітлення сімейного виховання крізь призму окремих наук і галузей знань.

Заслуговує на увагу те, що дисертанткою в роботі даються авторські визначення основних понять. На нашу думку це є надзвичайно важливо, оскільки на сьогодні в науці, зокрема педагогічній, немає термінологічної чіткості, існує багато визначень одного і того ж поняття, які різняться за суттю. У даній дисертаційній роботі її автором розкривається сутність великої кількості понять, що прямо чи опосередковано стосуються сімейного виховання. Варто відзначити, що здобувачка є упорядником 5 довідкових видань (енциклопедії, словники-довідники).

Дисертаційна робота відзначається як теоретичним значенням одержаних результатів, так і практичним. Зокрема, здобувачем підготовлено ряд посібників: «Педагогічні проблеми молодого сім'ї» (гриф МОН України), «Молода сім'я: умови виховання дитини», «Соціалізація особистості: можливості й ризики», «Родинна педагогіка», «Ризикована поведінка» (гриф МОН України); «Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки вихователі»; підручники «Соціальна педагогіка: теорія та технології» (гриф МОН України); методичні рекомендації для батьків: «Сходінки гуманних взаємин

батьків і дітей», «Що потрібно знати і вміти батькам»; для соціальних працівників: «Консультування сім'ї», «Запобігання інституалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей», «Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери»; програми: «Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні», «Сім'я і діти: Програма родинно-національного виховання та навчально-тематичного плану педагогічної освіти батьків» (гриф МОН України), «Формування педагогічної культури батьків у сучасних умовах» (гриф МОН України), «Малятко» (гриф МОН України); матеріали до вивчення навчальних дисциплін у процесі підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників у вищій школі; тренерські програми підготовки кандидатів у прийомні батьки і батьки-вихователі. Матеріали дослідження можуть бути використані у виховній роботі, в процесі викладання соціально-педагогічних дисциплін, у процесі організації роботи різноманітних соціальних установ та організацій, громадських об'єднань.

Цінним напрацюванням дисертанта є те, що результати дисертаційного дослідження широко впроваджено у практику: у процес виконання науково-дослідної роботи лабораторії сімейного виховання «Дитина в сучасній сім'ї: тенденції і пріоритети виховання», наукового керівництва науково-дослідною роботою лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України «Соціально-педагогічні засади виховання особистості у сучасних умовах», «Формування соціально-значущих якостей підростаючої особистості у груповій добродійній діяльності», «Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді в загальноосвітньому навчальному закладі»; у навчально-виховний процес Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка; Хмельницького

кооперативного торгівельно-економічного інституту, Управління Державної пенітенціарної служби України у Волинській області; у проектну діяльність Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні, у соціальні проекти Українського фонду «Благополуччя дітей», Представництва благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні; під час роботи у складі Комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (наказ МОНМС України № 1364 від 25.11.2011; № 332 від 25.03.2016); у роботі членом оргкомітету та журі Всеукраїнського відкритого конкурсу «РАЗОМ! Партнерство навчальних, культурно-освітніх закладів, соціальних служб і родин» (довідка № 01-08/467 від 11.11.2016); Всеукраїнського конкурсу «Добро починається з тебе» (голова експертної підкомісії); у реалізації Національної програми «Українська родина» шляхом підготовки матеріалів Тематичних державних доповідей про стан сімей і дітей в Україні (2002, 2003, 2004, 2005, 2007, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011); під час конференцій, семінарів та круглих столів з питань виховання та соціально-педагогічної підтримки дітей на Міжнародних виставках 2013-2016 років; шляхом висвітлення результатів дослідження у ЗМІ: програми ТБ «Культура» (2015); ТРК-Київ«У центрі уваги» – «Небезпечні розваги підлітків» (2016); «Подвійний доказ» (2012), радіопрограмах: Промінь – «Безпритульні діти» (2012); Українське радіо «Сім'я – фортеця моя» (2010, 2012).

Дисертаційне дослідження виконане на високому методологічному рівні, містить нові оригінальні наукові положення та висновки, що мають значну теоретичну і практичну цінність. У цілому вони вирішують важливу наукову проблему розробки теоретико-методологічних засад сучасного сімейного виховання.

Автореферат відповідає змісту дисертації, значний обсяг публікацій із проблеми дослідження: монографії, навчальні посібники, методичні рекомендації, довідкові видання, програми, державні доповіді, а також фахові статті у вітчизняних та зарубіжних виданнях повною мірою

висвітлюють її основні положення та підтверджують ґрунтовність виконаного дослідження.

Позитивно оцінюючи результат наукового пошуку, вважаємо за необхідне звернути увагу на висновки й твердження, що викликають сумніви й можуть слугувати підґрунтям для дискусії, зокрема:

- На сторінці 97, висвітлюючи основні положення параграфу 1.4 «Сімейне виховання у соціальних теоріях» автором відзначається, що «Пошук відповіді на питання, пов'язані з несхожістю і конфліктом поколінь, породжує також існування різних навколо наукових теорій. До таких можна віднести і теорію про *дітей-індіго*. Вона з'явилась наприкінці ХХ ст. – її авторами вважають екстрасенса Ненсі ЕнТепп (Кажетобраться в жизни с помощью цвета, 1982) та її послідовника Лі Керолл, режисера, фахівця з бізнес економіки, езотеріки, співавтора культової книги «Дети Индиго: Новые дети уже пришли» (1999), які привертають увагу до дітей, за їхнім висловом, «нової раси», «пришельців з космосу», яким призначено «спасати світ», «вивести цивілізацію на новий рівень розвитку». На нашу думку, не доцільно включати до огляду теорій «навколо наукові теорії» або ж гіпотези екстрасенсів та езотериків.

- На сторінці 103 автор зазначає, що «Багатовимірність сімейного виховання формує філософсько-антропологічний концепт». На наше переконання точніше було б назвати означений концепт і розділ не філософсько-антропологічний, а психолого-антропологічний, оскільки проблеми самовираження, емоцій, спілкування, креативності, потреб інтересів є в першу чергу предметом дослідження психології, а не філософії. Тим паче, висвітлюючи зміст параграфу автор розглядає даний концепт з позиції психології та посилається на класиків психології І.Беха, О.Леонт'єв, А.Маслоу, Г.Олпорта, А.Петровського, Дж.Роттера, З.Фройда та ін.

- У параграфі 2.4 «Батьківство як соціокультурний і соціально-педагогічний феномен» основну увагу автор зосереджує на аналізі девіантного материнства і батьківства, проблемах раннього материнства і

батьківства, феноменах садинокі матері та садинокого батька. Проте, для досягнення цілісного образу феномену батьківства, варто було б розкрити не тільки девіантне батьківство, але й ідеальне, те до якого потрібно прагнути.

- На сторінці 179 автор зазначає, що «Зміна змісту та ієрархії цінностей сімейного виховання підтверджується і даними наших експериментальних зрізів. Варто було б більш детально подати інформацію про зазначений експериментальний зріз (коли він проводився, за яких умов, кількість респондентів, із якої місцевості тощо). Висвітлюючи основні положення третього розділу, автор відзначає, що з метою вивчення соціальних очікувань батьків «було проведено опитування 147 батьків дітей, які прийняли участь у попередньому експерименті». Виникають запитання про який експеримент іде мова, оскільки у вступі роботи у методах дослідження експеримент не зазначався, немає програми експериментальної роботи. Дисертація, на нашу думку, значно б виграла, якщо було б проведено формувальний та контрольний етап експерименту.

- Аналізуючи результати опитування автор приходить до висновку, що «у підлітковому віці діти не вважають великою цінністю наявність братів чи сестер (вони їх сприймають швидше як конкурентів)» (с.180). Для досягнення цілісності образу досліджуваного явища варто було б більш детально проаналізувати зазначене твердження, наприклад вказати відсоток дітей, які вважають братів і сестер конкурентами, проаналізувати дане твердження в розрізі одинокі та багатодітних сімей тощо.

- Вважаємо дискусійним твердження автора про те, що «відсутність дітей не дозволяє судити про виховний потенціал сім'ї» (с.228), оскільки сама сутність поняття потенціал – передбачає можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. Тому, на наше переконання, виховний потенціал сім'ї визначається не наявністю або відсутністю дітей, а в першу чергу духовним розвитком членів сім'ї, гармонією відносин тощо. Окрім того, чи можна сказати про молоду

новостворену сім'ю, яка ще не має дітей, що у неї відсутній виховний потенціал, чи він низький?

- У четвертому розділі «Психолого-педагогічний концепт сімейного виховання», зокрема в параграфі 4.4. автор піднімає актуальну проблему соціального сирітства дітей, наводить їх причини. На наше переконання, робота мала б значно більшу наукову вагу, якби здобувачем було запропоновано систему заходів на різних рівнях – від загальнодержавного до окремої сім'ї, задля зменшення кількості в Україні дітей – соціальних сиріт.

- Заслуговує на увагу те, що здобувачем у параграфі 5.3 розглянуто «Зміни дитячої субкультури: сучасні іграшки, ігри, захоплення дітей та роль сім'ї у їх виборі», проте цінним було б дослідження впливу сучасних іграшок (покемонів, ляльок Монстерхай, ніндзь черепашок та ін.) на свідомість, цінності та поведінку дітей. Варто було б розробити рекомендації батькам щодо вибору іграшок для своїх дітей.

- У параграфі 9.2. «Концептуалізація соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми інвалідами» автор описує стан роботи в Україні із сім'ями, що виховують дітей з інвалідністю на загальнодержавному рівні і приходить до висновку, що «система соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми інвалідами в Україні в цілому склалася і функціонує, але, потрібно визнати, що її якість вимагає поліпшення», саме тому було б доцільно запропонувати нові, ефективні шляхи соціально-педагогічної підтримки таких сімей. Означена проблема стає все більш актуальною, оскільки на Сході України уже тривалий час тривають військові дії, від яких потерпають не тільки військовослужбовці, але в більшості цивільні люди, і значну частку серед них становлять діти. Також доцільно було б подати останні статистичні дані інвалідності серед дітей, оскільки у роботі вони обмежуються 2013 роком. У дисертації, в контексті концептуалізації, як формування цілісного образу досліджуваного явища, варто було б означити вплив та наслідки військового конфлікту в Україні на інститут сім'ї, її виховний потенціал.

- У змісті дисертації трапляються окремі технічні помилки, які змінюють зміст речень («у такий спосіб жертвам мобінгу і б(о)улінгу наносяться великі психічні травми» (с.301) та некоректні формулювання «дитинство розкрито як збірний образ всіх дітей» (с.163), «трансформаційні зміни», «теоретичний аналіз» тощо.

Зазначені побажання можна розглядати у полемічно-дискусійному плані, вони не знижують загальної цінності наукової роботи.

Дисертаційна робота Алексеєнко Тетяни Федорівни є завершеним, самостійним дослідженням, що має теоретичне і практичне значення. У процесі роботи над дослідженням автором здійснено вагомий вклад у розвиток соціальної педагогіки та теорії виховання. Дисертаційна робота «Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання» заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор Алексеєнко Тетяна Федорівна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальностей 13.00.05 – соціальна педагогіка, 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної педагогіки
та інформаційних технологій в освіті
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

І. В. Сопівник

Лідише засвідчую

Г. В. С. Могачовська



В. М. Шенюк